

Kıymetli Taşlar ve Metaller Kitabı (el-Cemâhir fî ma'rifeti'l-Cevâhir)

Mustafa S. KAÇALIN*

el-BİRÛNÎ, Ebu'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed (973-1061): *Kıymetli Taşlar ve Metaller Kitabı (el-Cemâhir fî ma'rifeti'l-Cevâhir)*: Biyografi ve Arapça Orijinalinden Tercüme: Emine Sonnur ÖZCAN, Ankara 2017 (Haziran 28), XXVIII+380 s. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları IV/A-1.6. Dizi - Sayı: 3.¹

Büyükler, kitabın eskisi hocanın yenisi makbuldür, demişler. Çığır açan kitaplar hep ilkler ilkeller ve küçük hacimliler olmuş. İktisatçı Ernst Friedrich SCHUMACHER [1911-1977]'in “Küçük Güzeldir” (*Small is beautiful*, London 1973) isimli dikkat çekici bir kitabı var. Küçük kitaplar büyük iz bırakmış, değer olan değerli olan kitapları öylesine sıralarsak: Platon (Eflatun), *Devlet*, Sokrat, *Müdafaaalar*, İmam-ı A'zam, *el-Fıkhu 'l-Ekber* [En büyük İslam hukuku], Gazzâlî, *el-Munkizu mine 'd-Dalâl* [Dalaletten Kurtuluş]. Bîrûnî de bu büyüklerden biri. Yazdığı eserleri ele aldığı konuları tekrar tekrar ele almak araştırmak derinleştirmek taze tutmak köke ihtiyacı olanlar için elzemdir. *el-cemâhir fî ma'rifeti 'l-cevâhir* [=Kıymetli Taşlar ve Metaller] in bu bakımdan tercümesinin Türk okuyucusuna sunulması isabetli olmuş, bizi bilgilendirmiştir. Aşağıda tercümede görülen bazı zühuller üzerinde hatırlatmalarda bulunulacaktır:

XI. s. Topkapı Sarayı Kütüphanesi (2047 ... : Doğrusu *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi III. Ahmed Kitapları* (2047 ... olacaktır).

4. s. Duyular hissedilme yoluyla harekete geçer. Mûtedil olan, duyulara hoş gelir; aşırılık olmadıkça cefa ve acı çekilmez. Yerine “Duyular, acı verici bir aşırılıktansa haz verici itidallilikten etkilenir.” anlatmak daha anlaşılır olmalı.

7. s. A'şa benî Rabî'a'daki *benî* ne nasıl anlamak gerekir?

12. s. 63. n. Âl-i İmrân Sûresinin adı Farsça tamlama ile vermeği gerektirecek bir zaruret görülmüyor.

* Prof. Dr., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul/Türkiye.
E-Posta: mskacalin@gmail.com, ORCID:0000-0002-9959-3306.

25, 257-259, 261, 262, 269. s. *bâzezehr* : Doğrusu *bâd-zehr* (panzehir ‘zehirkovan, antizehir’) olmalı.

28. s. *Fâris* bölgesi : Doğrusu *Fârs* bölgesi olmalı.

29. s. *Dâr ’ül-İslâm* : Doğrusu *Dârü ’l-İslâm* olmalı.

31. s. *Erdeşîr* : Doğrusu *Erdşêr* olmalı (STEINGASS, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, 35^b. s.).

48. s. *el-Merîh* : Doğrusu *el-mirrih* olmalı. Türkçesi Bakır sukım olarak verilebilir.

49. s. *Saraşk* : Doğrusu *sirişk* olmalı. (balğ STEINGASS, 197^a. s. sirişk 675^a. s.) *sirişk* Anberbâris ki kadınıuzluğu dedikleri mivedir. Bir kavle o miveniñ haşebine *sirişk* dendir. Belğ diyârına maşşüş bir şecer adıdır. Āzād-diraht dağı dërler. ‘İnde ’l-ba’z çiçege itlâk olunur (at-TABRİZİ, *tibyân-i nâfi’ dar tarcoma-yi burhân-i kâfi*, 352. s.). *âzād-diraht* Bir şecerdir, ki Gürgân diyârında zehr-i zemîn, Fârs ülkesinde tāk u tağek, ‘Arabîde ‘alqam ve şecereyi cerre (?) dërler, mîvesine hanzal dërler. Bu şeceriñ haķikatinde ve Türkî isminde katı çok iztirâb ve ihtilâf edip ‘âķibet İrân diyârına maşşüş tesbîh ağacınıñ kebîr nev’inde karar vërdiler. Yaprığı ağı ağacı gibi semümdan olmağ-ıla hayavânâtı kâtildir. Ba’zılar şecer-i tāk ile tefsîr êtdi ki Türkîde sügsük ağacı dedikleridir. Andan odun ederler, odununun âtişi haylî müddet söyemez durur. ‘Arabîde guđād dërler, dağdağan ağacına da dërler. Bizim diyârlarda keşîrdir. Meneviş ve üzümlük gibi salķım salķım, dâneleri noħūd kadar ve çekirdekli me’kûl şemeri olur (35. s.).

55. s. *Kitâbu ’l-Ahcâr* : Doğrusu *Kitâbu ’l-Ahcâr* olmalı.

88. s. *Enûşirevân* adının doğru yazılışı *Enoşêrvandır*. (STEINGASS, 116^a. s.)

88. s. *Tibet Miski* Türk hakanı ile münasebetlendirilince *Hoten miski* olmalı.

120. s. *yurkân taşı* : Doğrusu *yarakân* ‘sarılık’ taşı olmalı. *Lubya* : Doğrusu *Nûbye* olmalı.

131. s. *tele ’le’ vechu* yüzü parlıyor : Doğrusu *tele ’le’ vech^{un}* bir yüz parlıyor olmalı.

132. s. *tu ’âme tu ’âmiyye* : Doğrusu *tev’eme tev’emiyye* olmalı.

133. s. *heycumâne* bu doğru okunan kelimenin doğru karşılığı ‘şehdane inci’dir. al-FİRŪZĀBĀDĪ, *al-ûkyânûsu ’l-basîf fî tarcamati ’l-kāmûsi ’l-muħîf*, 3/579. s. cumâne yerine cumân 3/610. s. nutfe karşılığı damla yerine atmık olmalı. 2/850. s.

133. s. *hûsa* yerine *havşa* olmalı. 2/375. s.

133. s. *taymiyye* (çamur) > *tîniyyenin* yazılış yanlışlığı olmalı. *el-husal* yerine *el-husle* olmalı. 3/196. s.

136. s. *Malluh* : Doğrusu *Mulavvah* olmalı. Kelime İngilizce çevirisinde de yanlışdır (91. s.). Bk. *Qays b. al-Mulavvaḥ (al-Macnūn) ve Dīvānı*, Hayatı hakkında bir araştırma ile *Dīvān*'ın tenkidli metnini hazırlayan Şevkiye İNALCIK, Ankara 1967, XII+45+117+[II] s. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları No. 166. Doğu Dil ve Edebiyatları Araştırmaları Enstitüsü Sayı: 2.

149. s. Hintçe'de inciye *muti* denir. : Doğrusu Hintçede inciye *motī* denir, olmalı. (KIDAMBI-KAYA, *Hindî-Türkçe Sözlük*, 261^b. s.) İngilizce çevirisinde doğrudur (102. s.).

150. s. *peşkî* [=koyun pisliği] : Doğrusu *pişk~puşk* STEINGASS, 252^b. Koyun, keçi ve ahu fazlasına denir kış tabir olunur. DLT *ağıl* 'ında 'l-ğuzziyyati rawtu 'l-ğanami. || *kōy mayakı* ay ba'ru 'l-ğanami. || *in huwa fartu* 'l-ğanami. *luğa^{tu} fi 'l-yā'i* || *kōy yini* ay fartu] 'l-ğanami. Kâşğarî, *dīvānu luğâti 't-turk*, Yazma: [49-25a/11], [518-259b/11], [36-18b/13] [446-223b/13] || *bâdriskîn*in karşılığı olarak “İğ örme yuvarlağı” için *bâdrîs* Ağırşak tabir olunan nesnedir ki iplik eğirilen iğ geçirirler, gönden ve tahtadan dahı düzerler. Arabîde feleke derler.

151. s. *el-Muzennar* türü ismini [Farsça] *kemberbest* [kemerlenmiş] sözünden almıştır. Yamuk bel anlamında, *kûjpeşt* olduğunu düşünenler de vardır. Bu cümle şöyle olsa daha münasip olurdu: *el-Muzennar* [zünnar kuşanmış] türü ismini [Farsça] *kemer-best* [kemer bağlamış] sözünden almıştır. Yamuk bel anlamında, *kûj-pušt* (STEINGASS, 1061^b. s.) [kambur sırt, skolyozlu] olduğunu düşünenler de vardır.

151. s. *senderûs* : Doğrusu *sandaros* olmalı (STEINGASS, 701^a. s.).

152. s. *haşk âb* : Doğrusu *huşkâb* (DİHHUDĀ, *Cavhar-nāma*, *huşkâb*). *huşk* 'mat' *hoş* 'parlak' manasında.

158. s. İbnu'r-Rûmî der ki:

Fazîlet, kiloca hafif olanlar dışında, ağırlarda az bulunur

İnci ipe dizilse de incinin şerefi ona iple verilen düzeni reddeder

: Doğrusu

İbnu 'r-Rûmî der ki:

Ağır olanlarda pek az fazilet bulunur, büyük inci ipe dizilir de, incinin izzeti ipe dizilmesine razı olmaz.

sikāl ‘gramajı ağır’ ve *hiḫāf* ‘gramajı hafif’.

178. s. kunduz (= *cundu bāstar*) kokusu : Doğrusu kunduz hayası (*cundu bēdastar* < Farsça *gund-i bēdastar*) kokusu olmalı.

180, 203. s. *Ebû İshâk el-Fârisî* : Doğrusu *Ebû İshâk el-Fârsî* olmalı.

189. s. *Ebû Bekir el-Fârisî* : Doğrusu *Ebû Bekr el-Fârsî* olmalı.

193. s. *sarra man ra'â* > Samarra. Şöyle bir not düşülebilir. Ar. *sâmarrâ'*. Tikrit ile Bağdâd arasında, Dicle'nin doğu kıyısında bulunmaktadır. Abbasîlerin eski yönetim merkezlerindedir. İlk biçimi Arapça olmamalıdır. 1. *Sam-râh*, *Sa-i Amorra* ve *Sa-i morra*. Nûh *'aleyhi 's-selâmn* oğlu Sâm'a yapılmış bir şehir olduğunu ve ona oranla Sam-râh 'Sam yolu'. Pehleviceden geldiği söylenir: *Sa-i Amorra* ve *Sa-i Morra* 'verginin ödendiği yer' Yâkût, *Mu'camu 'l-Buldân*, 3/173-174. s. 836 yılında Halife Mu'tasım çağında onun Türk başbuğu Aşnas tarafından kurulmuştur. 836'dan 889'a değin yedi Abbasî halifesinin oturduğu şehirde halife sikkeleri üzerinde *surra man ra'â* 'gören sevindi' biçiminde yazılmıştır (KOÇAK, İnci, "Bazı Arap Ülke ve Şehir Adları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara 1993, XXXVI. c. 1-2. sy. 133. s.).

222, 269-271 *Hutu*: Kıtay Han'ın ulağı bunun öküzün alın kemiği olduğunu söylemiştir. İnsanlar onu saklarlar; çünkü eğer o bir zehre yaklaştırılırsa nemlenir. Bazıları bunun (boynuzburun) gergedanın alnından alınma bir kemik olduğunu söylemişlerdir. Buna rağmen başkaları, böyle bir boğanın Hırgız (Kırgızistan) bölgesine ait olduğunu tahmin etmişlerdir. Bazıları ise daha ileri gitmiş, hayvanın endemik olduğunu ve onun etinin çok bol olup, onun asılıp kolayca yüzüldüğünü söylemişlerdir. || İbrâhîm-i Sindânî, bir defa Çin [Taklamakan?] çölünde bir kavmi ziyaret etti ve şu bilgiyi verdi: "Güneş batmak üzereyken halkın atlarından inip, bu hayvanlara eşlik ettiklerini, yere kapanıp secde ettiklerini ve kendisinin de yere kapaklandığını, secde ettiğini" söyledi. Bu merasim güneş gözden kaybolana kadar devam etmekteydi. İbrahim insanlara neden böyle yaptıklarını sorduğunda insanların güneşin kuş şeklinde bir tanrı olduğunu düşündüklerini, bu kuşun kimsenin yaşamadığı Çin ve Zenc arasında kıraç bir yerde yaşadığını, ehlileştirilmemiş muazzam büyük fillerle beslendiğini ve ona *hutu* dendiğini söylemişlerdir. *Hutu* için *han* ve *hatun*² kelimeleri de kullanılır. Bu *hatu hutu*'nun boynuzunun bir kısmıdır, çok nadirdir, zor bulunur. || Ben Hıtay Han'ın ulaklarından *hutu* hakkında bilgi istediğimde onlar bana insanların onu sevdiğini ve zehre yaklaştırıldığında

nemlendiğini söylediler. Onlar bunun bir boğanın alnından alınan bir kemik olduğunu da ifade ettiler. || [Kitaplarda bu bilgilere şöyle bir bilgi eklenmiştir: “Bu boğa Kırgızistan’da bulunur. Ancak biz onun (bu kemiğin) iki parmak genişliğinde olduğunu görürüz, özellikle Türk boğalarınınki daha da küçük müdür? Onların boynuzları daha küçüktür. Hatta eğer birisi bu açıklamayı kabul ederse onu Kırgızistan’daki keçiler şeklinde değerlendirmek yerinde olur. Bu kemik özellikle Horasan ve Irak’tan getirilmemişse bu özelliklere sahiptir. Bazısı onun hakkında *fil-i mâi* (su fili) denen *karkaddan-ı mâi* nin alını olduğunu söylemiştir.] (el-Beyrunî, *Kitâbu’s-Saydana fi’t-Tıb*: Yazma: 56^a yr. Türkçesi: 183-183. s.) PALAV, P. S. / PALLADIUS, *Kitaysko-russkiy slovar’ / Chinese-Russian Dictionary*, Pekin’ / Beijing 1888, Cilt I, 504. s. JACOB, G., *Ein arabischer Berichterstatter aus dem 10. Jahrhundert*, Berlin, 1896, 56. s. WIEDEMANN, Eilhard, “Über den Wert von Edelsteinen bei den Muslimen”, *Der Islam*, Vol. II, 1911, 345—358. ss. JACOB, G., *Der Islam*, Vol. III, 1912, 185. s. RUSKA, J., *Der Islam*, Vol. IV, 1913 (May), 163. s. LAUFER, Berthold, “Arabic and Chinese Trade in Walrus and Narwhal Ivory [=Arap ve Çin’in mors³ ve narval⁴ ticareti]”, *T’oung Pao* XIV/2 (Leiden 1913), 315-370. s.

*Hutu*⁵ Bir balığın boynuzudur; Çin’den getirilir. Bazılarına göre bir ağacın köküdür. Ondan bıçak sapı yapılır. Bir yemekte zehir bulunup bulunmadığı bununla sınıranır. İçerisinde bu bulunduğu zaman çorba, kımıldamağa başlar. Ateş olmadığı hâlde yemek kaynar ya da kap buğu çıkarmaksızın terler (Kâşgarî, *dîvânu luğâti’t-turk*, Yazma: [541-271a/3] - [541-271a/6] yr.).

*Hutu*⁵ reng teg asrı cilâ bérilmiş bolğay hutunı ve anı hutudın anıñ birle tanımağa bolğay kim kaçan bıçak⁶ birle yonsalar anıñ rengi kêtgey ve hutunıñ rengi öz kararında bolğay ve kayın ağacı tüpindin bıçak desteleri kılğaylar⁷ ve reng kılğaylar asrı körklü bolğay faşl anı bilmekde ve hâşşiyetin anlamağda ol pîl süvegi-turur⁸ ve cevheri bar asrı körklüg pülâd cevheri teg kiçig uluğ ve ‘izzetdin özge hâşşiyeti yok⁹ hıtay şehrlerinde tamâm ‘izzeti bar andın taraqlar kılğaylar ve saçka soğğaylar taqı özge tertübler kılğay 90^a 1 ve anıñ bireri sarı bolğay ve eger inek süti birle kaynatsalar asrı aq bolğay faşl âbnüsniñ² hâşşiyetinde ve ol bir qara ağaç-turur kim zengibâr sâhilindin keltürürler ve anıñ têrisi aq ve asrı ağır³ asrı ağırlıkındın yana suw birle kelgey yahşî katıg bolğay ol sebebdin kim hêç anda yok andın körklüg⁴ nerseler kılğaylar ve a birle işlegeyler çün âbnüsni yandursalar hoş idig kelgey ve eger suw birle êzip közge tartsalar aqlık⁵ közdin kêtergey ve küymiş endâmğa sêpseler fâyide kılğay ve kavuktağı kumnu yumşatğay ve qarın ağırgına eq bolğay⁶ faşl hutunı ve anıñ hâşşiyetini bilmekde ve hutunı bazı ayturlar kim yılan başı-turur ammâ hutunıñ haqıkatı⁷ cânver-

turur öküz megiz ve ğaznī vilāyetinde bolğay türkistān tevābi‘indın şimāl sarı ol vilāyetlerde köprek bolğay⁸ ve ol kim bıçaq ve kılıç destesi kılsalar anıñ süvegi-turur ve sarı rengliğ bolğay ve naqşlar bolğay anda kızılğa māyil-⁹ -ni yigit cānverlerdin kılsalar kığ muhkemraq bolğay ve şafı ve hoş rengağ bolğay ve ol kim 90^b 1 pīr yemiş bolsa tonuğ rengliğ ve kiçig bolğay ve pādşāhlar anı köp bahā birle alğaylar çın sarı² yağış alğaylar ve ögülmüş tutkaylar ve mağribde ve özge vilāyetlerde munteg keltürüp tururlar kim mısr ħalfaları rozğārında bir bāzārgān³ bir uluğ bıçaq destesi ħutu tişindin mekkege eltmiş erdük onlar ħutunu taleb kıtur ermişler bıçaqkı miñ altun-ı⁴ mısrığa aldılar kim anıñ ħāşşiyeti ol-turur kim her kim özi birle tutsa zehr aña iş kıлмаğay kaçan zehr⁵ anıñ yavuğına yetse tēz ol ħutu süveginde bēlgürgey bu sebebdin pādşāhlar maṭlūbı-turur (KURTULMUŞ, Fatih, *Tansukname-i İlhānī (Giriş-Metin-Notlar-Sözlük)*, Ardahan 2020, 122-123. s. 89^b4-90^b5 yr. Ardahan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Dili Bilim Dalı Doktora Tezi).

Ĥutu: Boynuzları herkes tarafından çok aranılır ve az bulunur. *Tansūk-nāma*’de⁶ bazıları yılanın kemiğinin olduğunu söyler ve bazıları bir ineğe benzeyen hayvanın boynuzu olduğunu söylerler; rengi sarıdır ve büyük gelir sağlar, genç hayvan yaşlı hayvandan daha iyidir. *Hususiyetleri*. Bunu taşıyan kimse üzerinde zehrin hiçbir etkisi yoktur ve ne zaman zehir görülmeğe başladığını üzerinde taşıyan kişi ter döktüğü için algılar (al-Ķazwīnī, Hamdullāh al-Mustaufi [ö. 1340’tan sonra], *Nuzhatu-l-Ķulūb*: J. STEPHENSON, London 1928, Metin 20. s. İngilizcesi: 14. s.).

Ĥutu: *Nüzhetü ’l-Ķulūb*’da mezkūrdur ki ħutudan murād şāħdur. *Tansuĥ-nāme*’de vāriddür: Ba’zı kavli üzre ħutu bir māruñ şāħı ya’nī boynuzıdır ve ba’zı kavli üzre ħutu baqar gibi bir ħayavānuñ ħarnıdır ve aşferü ’l-levn olur ve kıymet-i tāmmesi vardır ve bu ħayavānuñ tāzesinüñ karnı müsinnüñ ħarından aħsendür. Ĥāşşiyeti budur ki bu şāħı götürene semm te’sİR etmez ve bu götürenüñ meclisine semm getürseler bu şāħ ’arağ-rēz olup ħāmili ħiss eder (Âşık Mehmed, *Menâzirü ’l-Avâlim*, [3/1358. s.] 2/130^a yr.).

Ĥutu: Bir ħayvān boynuzıdır ki enfes-i eşyādandır. Selāfīn ħazīnlerinde bulunur. Ĥāmiline zehr te’tİR eylemez. Zehr aña qarīb olsa üzerinde fi ’l-ĥāl ’arağ zāhir olur. ŞaĶğ olunsa içi ħacer gibi çıkar. İçinde nuĶūş-i ğarībe ve eşkāl-i ’acībe vardır. Ol ħayvānuñ ta’yİNinde beş kavil vardır. Birinci ÇİN ülkesinde bir öküzdür ve rāciĥ ve meşhūr budur. Şānī gergedendür. Sālīş ÇİN ile Zengibār arasında bir ĥālī beyābānda bir kuşdur. Ġāyetde böyükdür. Ol boynuz bunun cephe kemügidür. Andan zihgİR ve bıçaq Ķabzası düzerler. Rābi’ yılandur ki biñ yıldan şonra boynuzı çıkar. Ĥāmīs baħr-i muĥİtde rāl

dédükleri balık dişidür. Ve bir rivâyetde bunlardan başka bir cânverdür (at-TABRİZÎ, 236. s.)

Hata gözden kaçmış ve düzeltilmemiştir (CLAUSON, Sir Gerard: *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*: London 1972, 402^a. s. Oxford University Press).

Yazılanların bir hülâsası yapılmış ve kelime düzeltilmiştir (DANKOFF, Robert: "A note on *khutū* und *chatuq*", *Journal of the American Oriental Society*, 93.4 (California 1973), 542-543. ss.).

İngilizce çevirisinde doğrudur (180. s.).

229. s. *Şişe rengini gizliyor || Sanki kadehteki kapsız ayakta*

Arapçası:

yaḥfā 'z-zucācatu lavna-hā fa-ka-anna-hā || fī 'l-ka'si qā'ima^{tu}n bi-ğayri inā'in

Türkçesi şöyle olabilir:

Kadeh rengini öyle gizliyor ki || içindeki şarabın kabı yok sanki.

Şişe de şarap da saydamdır || Benzeşmeleri onları yakınlaştırır.

Sanki şarap olmasa şişe || Şişe olmasa şarap olmaz

Arapçası:

raḥḩa 'z-zucācatu va raḩḩat al-ḩamru || fa-taşābaha va taḩāraḩa' 'l-amru ka-anna-mā ḩamr^{un} va lā ḩadaḩ || va ka-anna-mā ḩadaḩ^{un} va lā ḩamru

Farsçası:

az şafā-yi may u laḩāfat-i cām || dar ham amēḩt rang-i cām u mudām

hama cām ast u nīst goyī may || yā mudām ast u nīst goyī cām

'irākī, g. 155: 2-4.

Türkçesi şöyle olabilir:

İpince kadeh şarap da ince || Öyle benzeştiler ki iş girdi birbirine

Sanki kadeh var yalnız, şarap yok || Veya kadeh yok şarap var sadece

239. s. *el-besseḩ* : Doğrusu *el-busseḩ* olmalı. Mercan. İngilizce çevirisinde doğrudur (164. s.). (Cavālikī, *al-Mu'arrab*, 37. s. al-FİRŪZĀBĀDĪ, 1/721. s.) mercan kök ve dalı *ḩazūl* da denir (Addī Şēr, *al-Alfād*, 23. s.) İnci (STEINGASS, *The Student's Arabic-Englisch Dictionary*, 124^a. s.). Kelime aslen Farsça

olup d~ḍ değişikliği sırasında /ḍ/li biçimle alınmıştır. Olması gereken /d/ li biçimi de yeni Farsçada korunmuştur (at-TABRİZİ, 118. s.) bussad bissad (STEINGASS, 186^b. s.) sapēd-aş muja ḍīdagān kīr-gūn // çu bussad lab u ruḥ ba-mānand-i ḥūn” [=kirpikleri ak gözleri karaydı, dudağı inci gibi, yanağı kandı] (Firdevsī, *Şāh-nāme*, Menūcehr: 2) Bir de Arapçadan tekrar alınan ile /ḍ/li biçimi de vardır: ‘bussad, coral’ [=bussad, mercan] (STEINGASS, 186^b. s. ‘Alī Ekber-i Nefīsī, Farhang-i Nafīsī, Nāzimu ’l-Eṭṭibbā, 200^c. s.)

253. s. *Karafaş* : Doğrusu kara kaş olmalı. *kāş ügüz wādiyāni yasīlāni min cānibay baldati ḥotan. aḥaduhumā yusammā ürūḥ kāş ügüz wa-fīhi tūcadu hādīhi ’l-ḥicāratu ’ş-şāfiyatu ’l-bayḍā’u. fa-summiya ’l-wādī bihā. wa ’l-āḥaru yusammā kara kāş ügüz. wa-fīhi yūcadu ’l-ḥicāratu ’ş-şāfiyatu ’s-sawḍā’u. wa-lā tūcadu⁸ hādīhi ’l-ḥicāratu fī camī’i ’d-dunyā illā fīhimā. Kāşgarī, *dīvānu luḡāti ’t-turk*, Yazma: [511-256a/4]_[511-256a/7] Kelime Batı dillerinde de görülür: *safir* < *Fr. saphir* Mavi renkli, değerli bir korindon türü, gök yakut (TDK: *Türkçe Sözlük*, Ankara 2023, 2, 2813^a. s.). *zafir* gök jâkut, safir PASTINSZKY János: *Gyakorlati Magyar-Török Szótár* I. Réz Madsar ve Türk Lugat kitabı Birindsi kizim: Budapest 1922 (julius) 1366. s. A szerző kiadása. || *zafir* safir CSÁKI Éva: *Magyar-Török Szótár*: Budapest, 1997, 417^b. s. Balassi Kiadó. || *zafir* safir, gökyakut Krş. BENDERLI Gün—GÜLEN Yılmaz—KAKUK Zsuzsa—TASNÁDI Edit: *Magyar-Török Szótár*, [Budapest] 2013, 911^a. s. Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó. Gün BENDERLI—Yılmaz GÜLEN—Zsuzsa KAKUK—Edit TASNÁDI: *Macarca-Türkçe Sözlük*. || *zafir* safir GÜNGÖRMÜŞ, Naciye: *Macarca - Türkçe / Türkçe - Macarca Universal Sözlük*, Ankara 2014 (Ocak) 267^a. s. Engin Yayınevi. || *zafir* [lat. < gr. < sāmī] JUHÁSZ József, SZÖKE István, O. NAGY Gábor, KOVALOVSKY Miklós, *Magyar Értelmező Kézisizótár M—Zs*: Budapest 1972, 1525^b. ss. Akadémiai Kiadó.*

280. s. *Utârid* (Merkür) Türkçesi *Dilek* olarak verilebilir.

285. s. *Ahmed bin el-Velîd el-Fârisî* : Doğrusu *Ahmed bin el-Velîd el-Fârsî* olmalı. İngilizce çevirisinde de yanlışdır (188. s.).

285. s. *Bihitiyû’* : Doğrusu *Buhtîşû’* olmalı.

290. s. *mihre* : Doğrusu *muhra* olmalı.

347. s. *acrâş*⁹ ‘çanlar’ diye bir kelime yok her hâlde *caras* ‘çan’ kelimesinin tesiriyle bir yanılma olmalı. Kaşgar’daki çanların ve Barşahân’daki el-Hâre gölünün kenarındaki *Ensi Kûllü* cümleyi anlamak biraz zor. Barşahân belki Badaşşân, *Kûl* belki *Köl* olabilir.

354. s. *Müşteri* (Jüpiter) Türkçesi *Erentüz*, *Onay*, *Karakuş* olarak verilebilir.

357. s. *Zuhal* [Satürn] Türkçesi *Çolpan* veya *Akyıldız* olarak verilebilir.

Çeşitli yerlerde geçen şu kelimelerdeki /g/ ve /k/den sonraki /â/lar düzeltme işareti ile yazılır: güzergâh, hâl, hâlâ, hâlbuki, hâlihazır, hâlükâr, hikâye, ikametgâh, imkân, kâfur, kâğıt, mekân.

1 *Al-Beruni's Book on Mineralogy The Book Most Comperhensive In Knowlegde On Precious Stones kitâbu 'l-camâhir fî ma'rifati 'l-cavâhir abû 'r-rayhân muhammadu 'bnu aḥmadi 'l-bîrûnî* A Special Contribution on the Project Series by Hakim Mohammad Said, Islamabad 1410/1989, xxiii+235 s. Pakistan Hijra Council.

2 *ḥatu* okunsaydı 54^a da verirdi.

3 Kuzey Atlantik'te yaşayan, dört metre uzunluğunda, derisi, dişi ve yağı için avlanan bir memeli hayvan (*Odobenus rosmarus*).

4 Atlas Okyanusu'nun Antartika bölgesinde yaşayan bir tür balina, nar balinası.

5 Yazmada: *çatuk. ḥutū* < Niühi (Tunguz) veya Kitan dilinden *ku-tu-si*.

Hotoz / Kotas 'Tibet/yak öküzü' kelimesi ile münasebetli olmalı.

6 Naşîru 'd-dîn-i Tüsî [1201-1274], *Tansuknamei İlhan der Fünunu Ulûmu Hatai Mukaddimesi*, Muallim Bakî GÖLPINARLI tarafından dilimize çevrilmiştir. A. Süheyl ÜNVER, İstanbul 1939, 103 s. T. C. İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü Adet: 14.

7 taşakala.

8 Yazmada: *yücadu*.

9 Arapçada *iccâş* 'sarı erik, zerdali; Şam'da armut' dışında hiçbir kelimedede /c/ ve /s/ sesleri bir araya gelmez. Bu kelime Arapçalaştırılmıştır. *Muḥtâru 's-Şihâh*, faşlu 'l-alif va 'l-bâ', bâbu 'ş-şâd (faşlu 'l-alif) 752. s. Kelime Yunanca olmalıdır. Ayrıca bk. Kelâm-ı 'Arabda cîm-ile şâd bir kelimedede cem' olmaz. al-FÎRÛZÂBÂDÎ: *al-ûkyânûsu ,l-basîḥ fî tarcamati 'l-kâmûsi 'l-muḥîṭ*: II, 363.

